

GÖKTÜRK DÖNEMİNE AİT NADİR SUNAK ÖRNEKLERİ (SUNAK TAŞI/ALTAR)

THE RARE ALTARS BELONG TO GÖKTÜRK ERA

Kürşat KOÇAK * Öz

* Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
kocakkursat@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9019-1784
Nevşehir / TÜRKİYE

Bu araştırmada 2001-2004 yılları arasında yapılan Bilge Kağan anıt alanı arkeolojik çalışmalarında ortaya çıkarılan Sunak başta olmak üzere Kül Tegin ve Nomgon I sunakları hakkında bilgi verilecektir. Atalar kültüne bağlı olarak kurban sunma ritüelinin yapıldığı sunu alanındaki büyük granit sunak taşı incelenecektir. Bilge Kağan anıt alanında toprak örtününün kaldırılması esnasında tam olarak ortaya çıkma anı 2001 yılında L. Gürkan GÖKÇEK tarafından ilk defa fotoğraflanmıştır. Fotoğraflar Ahmet TAŞAĞIL'ın belirttiği üzere tarihi belge niteliğindedir. Bu çalışmanın temel amaçlarından biri 21 yıl sonra ortaya çıkan bu fotoğrafları yayınlamaktır.

Abstract

In this study, it is informed about the altars especially Kül Tegin and Nomgon I altars which were unearthed during archaeological excavations around Bilge Khagan's monument site in 2001-2004. Depending on the cult of ancestors, the large granite altar stone in the oblation area, where the sacrifice ritual is performed, will be examined. The photographs were taken for the first time in course of overburden in Bilge Khagan's monument site by L. Gürkan GÖKÇEK. As stated by Ahmet TAŞAĞIL, the photographs are historical documents. One of the main purposes of this study is to publish these photographs that emerged after 21 years.

Anahtar Kelimeler

Göktürk Sunak Taşı, Bilge Kağan,
Kül Tiğın

Keywords

Göktürk, Altar Stone, Bilge Khagan,
Kül Tegin

Başvuru/Submitted: 08/03/2022

Kabul/Accepted: 01/07/2022

GİRİŞ

Göktürkler Orta Asya'da tarih sahnesine çıktığı sırada bağlı buldukları Moğol asıllı Juan-juan'lar, Moğolistan coğrafyası başta olmak üzere Orta Asya'nın doğusuna hâkimdiler. Bunun Kağan, 552 yılının baharında Juan-juan'lara ani bir baskın yaptı. Neticede, Güney Moğolistan' da, Huai-huang'ın kuzeyinde büyük bir bozguna uğrayan Juan-juan hükümdarı A-na-kuei kendini öldürdü. Bu büyük zaferinden sonra Bunun, İl Kağan unvanını aldı ve 552 yılında Göktürk Devleti'nin bağımsızlığı resmen ilan edildi (Taşağıl, 2013, s. 126,128). I. Göktürklerin son hükümdarı İl Kağan büyük bir isyanla karşılaşp kendine bağlı boyların çoğunu kaybetti. 630 yılında Çinlilerin kurduğu pusuya düşerek, yanında kalan son birliklerini de kaybetti. Daha sonra kendisi de yakalanarak Çin'e götürüldü. (630) I. Göktürk Devleti böylece ortadan kalkıyordu. Orada 634 yılında üzüntüsünden öldü (Jên-t'ang, 1968, s. 104; Taşağıl, 2013, s. 147, 148). 634 yılında çöküşün arkasından 40 yıllık esaretten sonra 682 yılında tam bağımsızlığını kazandıktan sonra Kutlug ve Tonyukuk liderliğinde II. Göktürk (Kutluk) Devleti geçen on yıllık sürede Ötüken bölgesini merkez yaparak etrafındaki diğer Türk boylarını kendine bağladı (Taşağıl, 2013, s. 161). Kutluğ Kağan'ın ölümünden sonra yerine tahta Bilge Kağan ve Kül Teginin yaşlarının küçük olmasından dolayı Kapgan Kağan çıkmıştır. Bayırku isyanını bastırdıktan sonra dönüşte Bayırkulardan arta kalanlar tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Daha sonra oğlu İnel Kağan tahta geçmiştir ancak bu oldubittiye razı olmayan Bilge ve Kül Tegin kardeşler 716 yılında darbe yapak iktidarı ele almışlardır. Tonyukuk'un yardımı ile II. Göktürk devleti altın çağını yaşamıştır. Bu devir Kül Tegin ve Tonyukuk'un ölümü ile yavaş yavaş sukuta uğrarken 734 yılında zehirlenerek öldürülen Bilge kağandan sonra devlet hızla çökmüş ve nihayet 745 yılında Uygurlarca son verilmiştir (Gömeç, 1997, s. 95).

II. Göktürk devletinin en büyük özelliği Türk devletleri içerisinde en kapsamlı bilgi veren yazıtları Orkun bölgesinde bırakmış olmalarıdır. Bu yazıtlar hem tarihi bilgileri verirken Türk devlet felsefesi hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Orkun yazıtlarının bulunmasından itibaren Bilge Kağan'ın defnedildiği anıt alanı üzerinde araştırmalar başlamıştır. Bu anıt alanı yazıt, heykeller, bark yapısı, balballar ve sunak taşından meydana gelmektedir. Bu çalışmada Kül Tegin ve Bilge Kağan anıt alanlarına ait olan dini ritüellerin gerçekleştirildiği sunak taşı ve Nomgon I sunak taşı incelenecektir.

II. Göktürk devleti son parlak dönemini Bilge Kağan ve kardeşi Kül Tegin ile yaşamıştır. 731 yılında Kül Tegin vefat edince Bilge Kağan yalnız kalmıştır. 731 yılında Kül Tegin ölmüştür. "İmparator Kin-wu Tsiang- kün (kuş alayı generali) Çang K'ü-i ile Tu-kuan-lang-çung (adalet bakanlığı hükümlüleri dairesi şefi) Lü Hiang'ı bir imparatorluk yazısıyla başsağlığı dilemeleri için Göktürlere (T'u-küe'lere) gönderdi. İmparator onun için bir mezar taşına kıta yazdırdı, ayrıca bir heykel ve dört duvarına (ölenin) savaş sahnelerinin resmedildiği bir tapınak yaptırdı; (bunun için) imparator altı ünlü ressamı gönderdi; onlar resimleri öylesine ustaca ve doğal biçimde yaptılar ki, (T'u-küe'ler) böyle resimleri hiç görmediklerini söylediler. Bilge Kağan (Mo-ki-lien) onlara baktığında hep hüznünlendi." (Mai-Tsai, 2006, s. 317) 734 yılında suikast sonucu öldürülmesiyle II. Göktürk devrinin çöküşü başlamıştır. "Bilge

Kağan Mei-lu Ç'o tarafından zehirlendi; fakat ölüm acılarına dayandı ve kendi, Mei-lu Ç'o'yu idam ettirdi ve yakınlarını yok ettirdi; sonra öldü. (734) İmparator onun için bir cenaze töreni düzenledi." (Mai-Tsai, 2006, s. 318) Yeni T'ang Sülalesi Tarihi adlı kitabın Göktürk Tezkeresi'nde de aynı olay kaydedilmektedir. T'ang Sülalesi imparatoru Hsüan-tsuang'un K'ai-yuan saltanat yılının yirmi ikincisinde (734 yılı) Bilge Kağan öldürülmüştür. İmparator olaydan büyük üzüntü duyduğunu göstermiş ve Göktürlere baş sağlığı dilemek ve hediyeler göndermek için, adamlarından Tsung-chen-chi unvanlı Lich'üan'i görevlendirmiştir. Ayrıca, bu münasebetle bir anıt ve tapınak yapılmış ve yazıtı kaleme alması için tarihçi Li-jong'a imparator tarafından emir verilmiştir. Bu Çin kaydına göre, anıtın yazısının T'ang imparatoru tarafından yazıldığı veya diğer görevliler tarafından yazıldığı kaydedilmektedir. Ancak, onlar Çince kısmını yazmış olmalıdır. Çünkü Türkçesini Yolluğ Tigin yazmıştır (Ekrem, Sayı 537,1996/ II Eylül, s. 270). Bu Çin kayıtları Bilge Kağan Anıt alanı için son derece kıymetli bilgilerdir.

Göktürk devletinin merkezi bugün Moğolistan topraklarında bulunan Ötüken Yış idi. Burası Orkun vadisi olarak da bilinmektedir. Orkun vadisi, Selenga nehrine katılan, 1124 km uzunluğundaki Orkun nehrinin çevresinde oluşmuş büyük bir yayladır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1400 ila 1500 m civarındadır. Göktürk Devletinin merkezi ise "Ötüken Yış", yani Ötüken ormanıdır (Koca, 2010, s. 239).

Ötüken Yış'ta, Göktürklerin hatırasını günümüze ulaştıran iki anıt alanı bulunuyor. Her iki anıt alanı da, Ötüken Yış vadisinin girişinde, Gökçin Orkun çayı ile Khöşö Tsaydam göleti arasında, birbirine paralel olarak, bir kilometrelik mesafe ile yapılmıştır. Anıt alanındaki eserler, Göktürklerden sonra korunup, onarılmadığı için devamlı tahribata maruz kalarak, bir hayli yıpranmış. Bölgenin hâkimiyeti, 744 yılından itibaren Uygur Türklerinin, 840 yılından itibaren de Kırgız Türklerinin eline geçmiştir. Kırgız Türkleri, bu bölgeyi Moğol kökenli Kitanlara kaptırmışlardır. Kitanlardan itibaren günümüze kadar eski ata yurdu Moğolların elinde kalmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Kitanlar, Kırgızları Türk ata yurdundan atmakla kalmamışlar, yöredeki külliyeler üzerinde de büyük bir tahribat yapmışlardır. Bu tahribatın izleri, günümüze kadar ulaşan aslan, koç ve insan heykelleri üzerinde açık bir şekilde görülüyor. Bütün heykellerin başları koparılmış bir vaziyette bulunuyor. Büyük bir ihtimalle bu heykellerin başları, Kitanların yörede yaptıkları tahribat sırasında koparılmış ve parçalanmış olabilir. Çünkü Moğollar, heykellerden çekinmekteydiler. Kitan tahribatından sonra anıt alanının üzerini zamanla kalın bir toprak tabakası örtmüştür. Böylece, anıt alanının temelleri, korunarak günümüze kadar gelmiştir (Koca, 2010, s. 243,244).

Orkun yazıtlarının Moğolistan da bulunmasından itibaren Bilge Kağan'ın defnedildiği anıt alan araştırılmaya başlanmıştır. Özellikle Moğolistan'ın kuzeyinde bulunan orta kuşak atlı bozkır kültürünün ortaya çıktığı, geliştiği ve günümüzde de yaşatıldığı sahalardan biridir. Bu saha içerisindeki Bilge Kağan ve Kül Tegin Anıt alanları bulunmaktadır. Adı geçen anıtlar Orkun Vadisinde Koşo Çaydam bölgesinde yer almaktadırlar. Burası Başkent Ulan Bator'un 360 km. batısında, Ugeynor'un 20 km güneyinde ve Karabalgasun'un 25 km kuzeyinde bulunmaktadır. Bilim dünyası

yazıtlardan bir rastlantı sonucunda haberdar olmuştur. Poltava Savaşı'nda esir düşen bir İsveçli subay olan Strahlenberg, Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. (1709) Bölgede araştırma yapan Strahlenberg, bu vesile ile Yenisey yazıtlarından söz etmiştir. (1710) Bilge Kağan ve Kül Tegin anıt alanlarının bilim çevrelerince tanınması 19. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. İlk olarak 18 Temmuz 1889 tarihinde Rus bilgini N. M. Jadrincev, Orkun vadisinde Koşo-Çaydam'da bulunan büyük anıtlardan meydana gelen bir grubu keşfetmiştir. Bu keşiften bir yıl sonra, 1890 yılında A. O. Heikel'in yönetiminde bir Fin sefer heyeti araştırmalarda bulunmuştur. Moğolistan'ın Eskiçağ Atlasını neşreden W. Radloff 1892 yılında Koşo Çaydam'ı ziyaret etmiş ve orada çalışmalarına başlamıştır (Durmuş, 2007/1:35, s. 36).

Keşiften sonra Yazıtın yer aldığı Kaplumbağa kaidenin etrafı dikdörtgen yapı ile çevrenilmiş ve üzeri bir çatı sistemi ile örtülmüştür. Bu duvar temelleri üzerindeki yoğun kiremit parçaları bunu yansıtmaktadır. Ayrıca bu alanda 1938'de külliye üzerindeki heykeller toplanmış, ahşap sütunlarla korunmaya çalışılmış, ancak arkeolojik dokunun tahrip edildiği anlaşılmıştır. Bu alan yine 1970'li yıllarda Moğol hükümeti tarafından demir bir çitle korunmaya alınmış, ancak bu çit direkleri anıt alanı üzerine kazınan ve betonla sıkıştırılan bir temele sahip olduğundan zaman zaman döşeme tuğlalarını tahrip etmiştir (Bahar, 09-13 Eylül 2002, s. 504). Bu anıt alanlarını özelliği ikisinde de dini ritüel amaçlı sunak taşlarının var olmasıdır. Bu taşların örneği günümüze çok az ulaşmıştır. Sunak taşlarının nasıl ortaya çıktığı hakkında kesin net bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak atalar kültü ile bir bağlantısı olmalıdır. Atalar kültüründe devlet başkanı liderliğinde her yıl dini amaçlı Gök Tengriye kurban sunma töreni yapılmaktaydı. Çin kaynaklarına göre:

“Her ne kadar Göktürkler sürekli bir yerden bir yere göç edip yer değiştiriyorlarsa da, her birinin kendi toprağı, ülkesi vardı. Kağan devamlı Tu-kin-şan Dağı'nda yaşıyordu. Hanedan çadırı, güneşin doğduğu yer kutsal sayıldığından, doğuya bakıyordu. Kağan, asilleri her yıl kurban sunmaları için atalarının mağarasına götürüyordu. 5. ayın ortasında gök tanrısına kurban vermek üzere Tamir-nehri kıyısında toplanıyorlardı.”
(Mai-Tsai, 2006, s. 23)

Dini törenlerin küçük bir benzeri de aile içinde babanın başkanlığında yapılmaktaydı. Bu törenlerde, yardım ve himayesini kazanmak için Gök Tengriye ve ölmüş atalara kurban sunulmaktaydı. Kurban olarak genellikle at kesilmekteydi. Atın da özellikle erkeği (aygır) tercih edilmekteydi. Kurban edilecek hayvan kutsal (ıduk=gönderilmiş, adanmış) *“Idhuk”* (Kaşgarlı Mahmud, 2006, cilt I s. 65) sayılmaktaydı. Bundan dolayı, bu hayvanın sütü sağılmamakta, eti yenmemekte, yünü kırılmamakta ve serbest bırakılarak, ona ölünceye kadar dokunulmaktaydı. Eğer bu hayvan kuş türünden bir adak ise, yine avlanmamakta ve eti yenmemekteydi. Bu davranış, bir bakıma kansız kurban idi. Bu kurbanı *“yağış”* (Kaşgarlı Mahmud, 2006, cilt III, s. 10) adı verilmekteydi. Eğer adak hayvan kesilerek, yani kanı akıtılmak suretiyle kurban edilmişse, buna da *“yağışlık tapıg”* denmekteydi (Koca, 2010, s. 192). Zamanla dağlarda yapılan bu eski atalar kültü töreni yaşam alanlarına inmiş olmalıdır. Bu fikrimizi doğrulayan en önemli bilgi ise Kül Tegin anıt alanında sunağın yapılışı hakkında Eski Tang tarihi 194 a da bilgi mevcuttur. *“Çin imparatorunun buraya atalara*

kurban için sunak yaptırmıştır." (Eski T'ang Tarihi, 2006, s. 61) Sunak yeri için zamanla Moğollar oba demiştir ve Türklerin kullandığı gibi kutsal alan kabul etmişlerdir. Oğuzlarda "oba" kelimesi kabile manasına gelirken Moğollarda "oba" ayin yeridir. Burada kam eşliğinde kurban kesilirdi ve ayin icra edilirdi (İnan, 1998, s. 614, 615). Kül Tegin ve Bilge Kağan anıt alanında sunak taşı bu işlevi görmüş olabilir. Bilge Kağan anıt alanında 200-2004 yıllarında yapılan kazı çalışmaları neticesinde Moğollar tarafından "Oboy" olarak kullanılan sunağın çevresinde dağınık bir şekilde taş, kemik ve kerpiç tuğla parçaları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca sürekli olarak sunak çevresinde ateş yakıldığını gösteren izler mevcuttur (Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, 2003, s. 61, 62). Aşağıda şimdiye kadar bulunmuş sunak taşlarının nadir üç örneğini inceleyeceğiz.

Kül Tegin Anıt Alanı Sunağı

Bilge Kağan abidesinin bulunduğu mahalden yaklaşık bir kilometre mesafede bulunan kardeşi Kül Tegin'in anıt alanı, 1958 yılında Lumir Jisl idaresi altında Çek-Moğol arkeolojik heyetince incelenmeğe başlamıştır. 1962 yılında Polonyalılarda da bu mezar külliyesinde araştırma yapmışlardır (Diyarbakirli, Nisan –Mayıs 1979, s. 334). Jisl 1958 yılında yaptığı araştırmasın da Kül Tegin anıt alanında da batıya doğru, kurban çukurunun arkasında toprağın içinde, doğu tarafı perdahlanmış büyük boyutlu bir mermer levha tespit etmiştir. Bunun arkasındaki alan çok harap olmuştur. Jisl tahminlerine göre bu alana da perdahlanmış üç kenarlı bir mermer basamak ve kısmen perdahlanmış, prizma şeklinde bir mermer bloku konmuştur (Tryjarski, 2012, s. 419). Bunların kurban sunağının parçaları olması muhtemeldir. Jisl sunak alanındaki çalışması hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir:

"Avlulunun batı bölümünde araştırmalar başlamadan önce, granitten kurban (sunak) taşınması gerekiyordu. Görüldü ki kurban taşı da aslında bir dam ile örtülü imiş ve tabaka tabaka bastırılmış toprakla sağlamlaştırılmış bir temele dayanmakta imiş. Çevre alanı da döşenmiş imiş. Taştaki dikey açıklığın altında odun kömürü, kül, oraya yabancı olan taşlarla doldurulmuş, fakat içinde hiç kemik kalıntısı bulunmayan bir ocak bulunmuştur. Bu da, taşın kurbanlarda kullanıldığı düşüncesini doğrulamaktadır" (Jisl, 1963, s. 396).

Kül Tegin anıt alanının yapısının iç içe iki ayrı kare planlı mekândan oluşan bir yapı sunduğu iç hacmin merkezinde bir sunak çukurunun bulunduğu öne sürülmüştür (Hersek, 2002, s. 163). Kül Tegin anıt alanının bir önemli elamanı da arduvaz taşından yontulmuş ortasında çapı 0.70 m. derinliği ise 0.80 m. Olan bir oyuk bulunan bir iri taş bloktur (Hersek, 2002, s. 170). Anıt alanının da ki bu kurban sunağı 1.70x 2.20 m ölçülerindedir (Çoruhlu, 2007, s. 166). Bu taşın hangi amaçla kullanıldığı bilinmemekle birlikte bir kurban sunağı (kurban kanunun akıtıldığı) veya ateş yakılan çukur (ateş sunağı) olduğu düşünülmektedir (Hersek, 2002, s. 170).

Resim 1: Lumir Jisl'in çekmiş olduğu Kurban sunağının zemini (Jisl, 1963, s. 406).

Resim 2: Lumir Jisl'in çekmiş olduğu Kurban sunağı çukuru (Jisl, 1963, s. 407).

Bilge Kağan Anıt Alanı Sunağı

Bilge Kağan Anıt alanı, yaklaşık 80x100 m. ölçüsünde bir alana oturmaktadır. Bu alanın büyük kısmı, her yönde çevresinden ortalama 1 m daha yüksektir. Arazi eğiminden etrafının bir hendekle çevrili olduğu sonucu çıkarılabilir. Alanın doğu-batı ekseninde, doğudan itibaren yerde yatar durumda yazılı taş çevresinde heykeller, batı ucuna yakın yerde ise sunak taşı bulunmaktaydı (Çal & Görür, 2002, s. 23). Bark ile sunak taşı arasındaki mesafe ise, 13.65 m.'dir. Sunak taşının üzeri açıktır. Sunak taşı doğu-batı eksenini 2.45 m. güney-kuzey eksenini ise, 2.40 m. boyutlarındadır. Sunak taşı ile batı duvarı arasındaki mesafe ise, 11.75 m.'dir (Kuzuoğlu & Gökçek, 13/ 2005, s. 40). Kül Tegin Anıt alanındaki sunaktan biraz büyük boyutlardadır.

Bilge Kağan anıt alanı içerisindeki sunak için geç dönemde Moğollar tarafından "Oboy" (Obay ya da daha ziyade Altay'lı Şamanist Türklerin şaman törenlerinin yapıldığı terimlere verilen isimdir. Moğolca Owoo) olarak kullanılmıştır. Sunağın

çevresinde dağınık bir şekilde taş, kemik ve kerpiç tuğla parçaları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu alanda 7 cm. uzunluğunda metal bir ok ucu ve 3 cm. çapında metal bir halka ele geçirilmiştir. Ayrıca sunağın çevresinde bilim insanları tarafından -52 cm. derinlikte yoğun bir yanık tabaka gözlemlenmiştir (Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2001 yılı Çalışmaları, 2003, s. 61, 62). Sunak büyük ihtimalle dini ritüellerde kullanılması nedeniyle günümüze kadar korunmuş olmalıdır.

Resim 3: L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir. Bilge Kağan Anıt alanı sunak taşı.

Resim 4: L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir. Bilge Kağan Anıt alanı sunak taşı tepeden ponorama.

Resim 5: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir. Bilge Kağan hazinesi bu sunağın yanında bulunmuştur.¹

Resim 6: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir. Sunak Taşı ve sembolik mezar.

¹ 2001 yılı Moğolistan Bilge Kağan anıt alanında yapılan kazılarda Sunak taşının yanında Bilge Kağanın hazinesi bulunmuştur. (Bakınız, Kürşat Koçak ve L. Gürkan Gökçek; "Bilge Kağan Hazinesinin Gün Yüzüne Çıkarılması: Bilge Kağan Anıt Alanı Kazı Çalışmaları", Gazi Akademik Bakış, Cilt 15, Sayı 30, (25-40).)

Resim 7: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir. Bilge Kağan Anıt alanı toprak örtünün kaldırılması.

Resim 8: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir. Sunak taşının önünde Prof. Dr. Dovdoyn BAYAR ve Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK (genç araştırmacı iken).

Resim 9: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir.
Sunak taşı.

Resim 10: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir.
Sunak taşı.

Resim 11: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir.
Sunak taşı.

Resim 12: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir.
Sunak taşı.

Resim 13: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir.
Sunak taşı.

Resim 14: Fotoğraf L. Gürkan GÖKÇEK tarafından 2001 yılında çekilmiştir.
Sunak taşı.

Nomgon-I Anıt Alanı Sunağı

Eski Türk mezarları 2007 yılında Uluslararası Göçebe Uygarlıklarını Araştırma Enstitüsü ile Moğolistan Millî Müzesi tarafından oluşturulan bilimsel-araştırma inceleme grubu tarafından Arhangay Aymag, Haşaat Sum topraklarında bulunan İh Nomgon ve Baga Nomgon dağları arasındaki bölgede incelenmiştir. Bu anıt alanlarının hepsi bünyelerinde eski Türk anıt mezarlarına has özellikleri taşıdıkları gibi her anıt alanı kendine ait orijinal özellikleri de barındırmaktadır. İlgi çekici buluntuların bir tanesi ise “Nomgin-I” anıt mezarında bulunan merkezinde oyuk bulunan dörtgen şeklindeki sunak taşıdır. Bu tür sunak taşlar önceleri sadece Bilge Kağan ve Kül Tegin anıt alanlarında bulunmaktaydı. Bu keşif de eski Türk anıt alanında bulunan üçüncü örnektir.” (Bayar, 2012, s. 13, 14). Bu sunak taşı Kül Tegin ve Bilge Kağan’ın anıt alanındaki taşa çok benzemektedir. Bu göstergenin dışında anıt alanında bulunan üç anıt mezarda balbal dizisi bulunmaktadır. “Nomgon-I” anıt alanındaki 12. balbalda kağanlık boyunu sembolize eden dağ keçisi damgası bulunmasından dolayı bu anıt alanı Göktürk asilerine ait olabilirler (Bayar, 2012, s. 16).

Resim 15: Nomgon’da bulunan sunak taşının genel görüntüsü (Bayar, 2012, s. 15).

SONUÇ

Eski devlet boyları Gök Tengri dinin etkisi ile atalara saygı duyup kurban sunmuşlardır. Göktürkler için atalar dağı kutsal mekân olmuş kağan ve devlet adamları dağıda tören icra etmişlerdir. Ancak Bilge Kağan ve Kül Tegin ölünce onların anıt alanları da kutsal sayılıp Çin kayıtlarına göre sunu taşı yapılmıştır. Bu taşlar günümüze ulaşmıştır. Ayrıca Nomgon I anıt alanı da Bilge Kağan ve Kül Tegin anıt alanlarına benzerlik göstermekte ve Göktürk asillerine ait olduğu düşünülmektedir. Her üç anıt alanda da sunak taşı bulunmuştur ve bu taşların birbirine yakın boyutta olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Bilge Kağan anıt alanında toprak örtünün kaldırılması esnasında tam olarak ortaya çıkma anı 2001 yılında L.Gürkan GÖKÇEK tarafından ilk defa fotoğraflanmıştır. 21 yıl sonra ortaya çıkan bu fotoğraflar Ahmet TAŞAĞIL'ın belirttiği üzere tarihi belge niteliğindedir. Bu çalışmada kullanılan tarihi belge niteliğindeki fotoğrafları: Resim 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, Prof. Dr. L. Gürkan Gökçek vermiştir. Resim 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, ilk defa bu çalışmada kullanılmıştır. Bu fotoğrafları temin eden sayın L. Gürkan Gökçek'e çok teşekkür ederim.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it is informed about the altars especially Kül Tegin and Nomgon I altars which were unearthed during archaeological excavations around Bilge Khagan's monument site in 2001-2004. Depending on the cult of ancestors, the large granite altar stone in the oblation area, where the sacrifice ritual is performed, will be examined. The photographs were taken for the first time in course of overburden in Bilge Khagan's monument site by L. Gürkan GÖKÇEK. As stated by Ahmet TAŞAĞIL, the photographs are historical documents. One of the main purposes of this study is to publish these photographs that emerged after 21 years.

After Bilge Khagan's monument site was known by N.M. Jadrincev, a Russian scholar, discovered a group of big monuments in Koşo Çaydam in Orkun valley on 18th July 1889. One year after this discovery, a group of Fin scientists in the leadership of A.O. Heikel made a research in 1890. W. Radloff visited Koşo Çaydam and studied there in 1892. Also, the statues in this social complex were moved and tried to protect with wooden columns. The site was put under protection by Mongolian government in 1970s. Both of these monument sites were built with religious ritual altars. There are very rare of these altars in our days. There is not certain information about how altars Stones were come out, but there probably, must be a connection with ancestry cult. In ancestry cult, there was a religious sacrificial rite for Gök Tengri led by the president (Khagan) every year. It is estimated that these ceremonies and others were organized around the altar stones in the sites. Jisl unearthed the first altar Stone in Kül Tegin's monument site in 1958. One of the a worthy thing in Kül Tegin's monument site is a big slate Stone column whose diameter 0.70 m. and depth 0.80 m. This sacrificial altar is 1.70 x 2.20m. Although it is not known why they used it, it is thought that it is a pit where fire lighted or scarification made. The altar in Bilge Khagan's monument site is 80x 100m. The distance between the bark and the altar is 13.65 m. The altar is in open air area. The altar is 2.45 m in the East- West, and 2.40m. in the South-North. The

distance between the altar and the East wall is 11.75m. Altar is bigger than the one in Kül Tegin's monument site. Also, it is confirmed that it is similar to Bilge Khagan and Nomgon I monument sites and it is thought that it belongs to Göktürk's aristocrats. The altars were found in all these three sites and they were in similar sizes. L. Gürkan Gökçek gave the photographs (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14) used in this study. The photographs (3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14) were used for the first time in this study. I appreciate L. Gürkan Gökçek.

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftır.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı yok.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	It is exempt from the Ethics Committee Approval.
<i>Informed Consent:</i>	No participants
<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

KAYNAKÇA

- Bahar, H. (09-13 Eylül 2002). TİKA Projesi; 2001 yılı Bilge Kağan külliyesi kazıları. XIV. *Türk Tarih Kongresi* (s. Cilt III, 501-526). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayar, D. (2012). Moğolistan'da eski Türklere ait yeni arkeolojik buluntular, Terc. Nurdin Useev. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı 1/1, .*
- Çal, H., & Görür, M. (2002). Anonim IV sembolik mezar (jl 230 açması) 2000 yılı kazısı. *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 yılı Çalışmaları.* içinde Ankara: Tika Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2007). Erken devir Türk sanatı. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Diyarbakirli, N. (Nisan –Mayıs 1979). Orhundan Geliyorum. *Türk Kültürü, Sayı 198-199, Yıl XVII.*
- Durmuş, İ. (2007/1:35). Arkeolojik kalıntı, buluntu ve yazılı belgelere göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve bu anıtlıklardaki Türk kültür unsurları. *Gazi Türkiyat, 35-58.*
- Ekrem, E. (Sayı 537,1996/ II Eylül). Kültigin ve Bilge Kağan anıtı hakkındaki Çince kaynaklar. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 266-271.*
- ESKİ T'ANG TARİHİ. (2006). (Chiu T'ang-Shu, Çin Kaynaklarında Türkler); Terc. İ.TOĞAN, G. KARA, C. BAYSAL. Ankara: TTK Yayınları.
- Gömeç, S. (1997). *Kök Türk tarihi.* Ankara: Türksoy Yayınları.
- Hersek, C. (2002). Orhun anıtları bölgesindeki eserlerin genel durumu. *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 yılı Çalışmaları.* içinde Ankara: Tika Yayınları,.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve incelemeler, Cilt I.* Ankara: TTK Yayınları.
- Jên-t'ang, C. (1968). *T'ang devrindeki Doğu Göktürkleri hakkındaki belgeler.* Taipei.
- Jısl, L. (1963). Kül-Teğın anıtında 1958 yılında yapılan arkeolojik araştırmanın sonuçları. *Bellekten, Cilt XXVII, Sayı 107.*
- Koca, S. (2010). *Türk kültürünün temelleri II.* Ankara: Pelin Ofset Tipo Matbaacılık.
- Kuzuoğlu, R., & Gökçek, L. G. (13/ 2005). 2003 yılı Bilge Kağan anıt mezar kazısı. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*
- Mahmud, K. (2006). *Divanü Lûgat-it Türk, Cilt I, III.* Ankara: TDK yayınları.
- Mai-Tsai, L. (2006). *Doğu Türkleri (Çin Kaynaklarına Göre), Terc. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu.* İstanbul: Selenge Yayınları.
- Moğolistan'daki Türk anıtları projesi 2000 yılı çalışmaları. (2003). Ankara: Tika Yayınları.
- Taşgöl, A. (2013). *Gök Tengri'nin çocukları.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.